

БОЦМАН А. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК АНАЛІТИЧНИХ ФУТУРАЛЬНИХ ЧАСОВИХ ФОРМ У ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Стаття присвячена граматичному опису споріднених германських мов в аспекті формування аналітичного футурума. Розвиток аналітичних конструкцій репрезентується як складне процесуальне явище у мовному історичному контексті. Це дозволяє виокремити різні ступені граматикалізації, а також перехідні випадки.

Ключові слова: аналітична футуральна форма, ступінь граматикалізації, тенденції розвитку, модальні стосунки дієслів, стабільність граматичної структури.

Статья посвящена грамматическому описанию родственных германских языков в аспекте формирования аналитического футурума. Развитие аналитических конструкций представляется как сложное процессуальное явление в языковом историческом контексте. Это позволяет выделить разные степени грамматикализации, а также переходные случаи.

Ключевые слова: аналитическая футуральная форма, степень грамматикализации, тенденции развития, модальные отношения глаголов, стабильность грамматической структуры.

The article deals with the description of Germanic related languages in the aspect of forming analytical future tense. Development of analytical constructions is represented as a complex process phenomenon in linguistic historical context. It enables to select different degrees of grammaticalisation and also intermediate cases.

Key words: analytical future form, degree of grammaticalisation, tendency of development, modal relation of verbs, stability of grammatical structure.

Постановка проблеми та зв'язок із важливими та практичними завданнями. Спроба прослідкувати аналітизацію германського футурума передбачає у першу чергу конкретний вибір мовного матеріалу, послуговуючись тригональною апроксимаційно-асимптотичною моделлю. Загальні обриси германської групи мов можуть бути визначені як тригональні. Верхівками цього пангерманського тригону слугують східногерманські, західно(південно)германські та північногерманські (скандинавські) мови. Медіальний тригон західногерманських мов, які формують другий рівень порівняння, сформований англійською, нижньосаксонською, фризською мовами. Мікротригон окреслює діалекти давньоанглійської мови – давньосаксонську, ютську, англійську.

Модель є апроксимаційною за своїм принципом, оскільки вона являє собою той рухомий конструкт, який дозволяє за можливістю досягти певного ефективного рівня порівняння, який уможливив би достовірну реконструкцію певних мовних явищ. Вершина, що відповідає англійській мові, є найвичерпнішим, найглибшим, найінформативнішим джерелом (з огляду на мовно-діалектні складники англійської мови, а також збереженість

писемних пам'яток з найдавніших часів, у порівнянні з іншими західногерманськими мовами).

Асимптотичність моделі визначається тим, що вона ніколи не досягне повної глибини реконструкції та відтворення усіх процесів, оскільки це неможливо і може трансформуватися у фантазії та необґрунтовані висновки. Але з другого боку асимптотичність утримує модель у межах, в яких вірогідність реконструкції процесів розвитку є доволі обґрунтованою.

Селекція мовного матеріалу дозволяє чіткіше виокремити ознаки аналітичності германського футурума в різних мовах. А це, можливо, дозволить з'ясувати особливості наявних різноманітних футуральних аналітичних (напіваналітичних) конструкцій.

Постановка завдання (цілі статті). Співставлення аналітичних футуральних форм як у сучасних, так і давніх германських мовах, а також виявлення глибини їх аналітизації є основним завданням цієї статті.

Актуальність дослідження полягає у тому, що виокремлення, ідентифікація, опис аналітичних ознак стосовно часових форм залишається і досі доволі суперечливим питанням, яке не знайшло остаточного розв'язання у сучасній германістиці. **Наукова новизна** репрезентованого матеріалу полягає у тому, що здійснюється спроба побудувати модель розвитку та становлення футуральних аналітичних форм, яка відтворювала б не лише загальні тенденції, а також врахувала б відмінності, які мають місце в окремих германських мовах.

Об'єктом дослідження виступають джерела, у першу чергу, західногерманських мов у їхніх давніх, середніх та сучасних періодах розвитку; при цьому залучаються скандинавські пам'ятки відповідних періодів для підтвердження певних фактів контактної взаємодії мов.

Предметом дослідження є специфічні особливості, спільні риси формування аналітичних конструкцій з футуральним значенням, а також ступінь їхньої граматикизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби пов'язати появу категорій майбутнього часу з процесом переходу від синтетичного до аналітичного устрою мови робилися ще у першій половині двадцятого століття, при цьому майбутній час розглядався як форма, що складається протягом всього періоду середньовіччя. При цьому у поглядах на це явище змагаються дві тенденції: стара, за котрою стан германських мов свідчить про факт втрати ними давніх форм, і нова, що намагається фактично показати, що германські мови, не маючи диференційованої системи часів у дієслові, тим самим знаходилися на раднішій стадії розвитку і переходили до еквівалентного в цьому відношенні стану грецької і санскриту лише

протягом всього середньовіччя, вживаючи при цьому характерні для цієї стадії прийоми, тобто описові форми [1:16]. Стосовно *Verbum finitum* відомо, що в готській мові було два часи, теперішній і минулий. Категорія майбутнього в готській ще менш оформлена, ніж в англо-саксонській або давньоверхньонімецькій, де спостерігається тенденція переходу до описових форм у силу необхідності знайти вираження знов утвореним поняттям. У давньоверхньонімецькій у різних пам'ятках ситуація в цьому плані не однакова. Так, у Татіана відсутні описові форми, в Отфріді паралельно з репрезентацією майбутнього часу за допомогою теперішнього з'являються вже описові форми з модальними дієсловами *sculan, tungan*; *Heliand* вживає переважно описові форми зі *sculan*, те саме у Ісидора [1:17, 20; 2:48; 3:175–176].

Засвідчений пам'ятками стрій давньогерманського дієслова характеризувався різноманітністю, а частково і подрібненістю словозмінних форм. Співіснування декількох морфологічних типів дієслів визначалося різкою структурою часових основ, що вплинуло на побудову парадигматичних рядів. Бідність системи словозмінних форм обмовила складність їх смислової структури, невідповідність їх смислового варіювання у залежності від лексичного характеру дієслова і від контекста. У процесі подальшого розвитку окремих германських мов ці дві характерні особливості германського дієслова давнього періоду підпадають під значні перетворення: з одного боку, прослідковується тенденція, хоча і не в усіх мовах однаково інтенсивна, до максимального узагальнення морфологічних типів і скороченню їх числа; з іншого боку, система словозмінних форм, навпаки, збагачується за рахунок залучення різних типів сполучення службового і повнозначного слів, частина котрих, виокремлюючись і вступаючи у парадигматичні зв'язки із синтетичними дієслівними формами, перетворюються в аналітичні компоненти словозмінних систем. У германських мовах, якості словозмінних показників виступають зовнішня флексія, оформлення основи (з різними типами чергувань), наголос. Але в певних умовах відомі типи сполучень службового і повнозначного дієслова, а також деякі лексичні угруповання [4:286; 5:25–30]. Однією з обов'язкових умов притягування таких утворень до словозмінних опозицій або залучення до морфологічної парадигми є зміна у смисловій структурі цих нових одиниць, оскільки граматичним категоріям властиві узагальненість; в значній мірі інваріантність її смислорозрізнавальних ознак. Це проявляється в їх відносній незалежності від конкретного контексту і від значення окремих лексичних одиниць. Друга обов'язкова умова – регулярність утворення форм від будь-якої одиниці даного лексико-граматичного

розряду. Але паралельно із системою безперечних граматичних категорій в германському дієслові виокремлюються узагальнені опозиції, які знаходяться на стику граматики і лексики, що умовно визначаються як лексико-граматичні категорії. На відміну від граматичних категорій вони реалізуються у словотвірних формах (а не в словозмінних), на відміну від граматичних категорій вони позбавлені обов'язкової регулярності. На відміну від граматичних категорій їх реалізація безпосередньо залежить від суто лексичної природи дієслівних одиниць [6:243–244].

Торкаючись специфіки розвитку темпоральної системи германських мов доречно зауважити, що у давньогерманських мовах майбутній час не отримав формального вираження, його значення зазвичай репрезентував презенс; майбутній час реалізовувався лексично – за допомогою конструкцій, що склалися з дієвідмінної форми інхотивного або модального дієслова та інфінітива основного дієслова. У процесі розвитку германських мов часова дієслівна система значно змінилася: парадигматизувався майбутній час, джерелом котрого в окремих германських мовах є сполучення дієвідмінюваної форми модальних або інхотивних дієслів з інфінітивом. У сучасних германських мовах темпоральна система дієслова складається з презенса, претерита, перфекта, плюсквамперфекта, футурума I, II, майбутнього у минулому I, II (наприклад, у норвезькій, фарерській, фризській). В цілому перебудова германської (видочасової системи дієслова реалізується за двома сценаріями як у напрямку спрощення складу форм (ідиш), так і в напрямку ускладнення системи (німецька мова) і поступової граматикизації часових форм на основі створення нових аналітичних конструкцій [7:33–34].

Доволі суперечливо тлумачиться статус футуральних форм в англійській мові, де виокремлюється форма майбутнього часу – сполучення дієслів *shall / will* з основною формою дієслова (інфінітивом). Але, оскільки дієслова *shall, will* належать до модальних і завжди в тій чи іншій мірі зберігають своє модальне значення, більшість сучасних германістів, у першу чергу західних, відмовляються тлумачити цю конструкцію як форму майбутнього часу і розглядають її на синтаксичному рівні як один із типів модального присудка. Значення майбутнього часу, у відповідності до цього погляду, репрезентується одним із способів: 1) дієсловом-присудком у формі теперішнього часу, якщо віднесеність позначеної дії до майбутнього контекстуально обумовлено; 2) дієсловом-присудком у формі теперішнього тривалого часу (за тих же умов); 3) лексично, за допомогою виразів *to be going to, to be about to* тощо, що пов'язують дію з майбутнім [8:64].

Німецька мова оперує різними аналітичними формами з футуральним значенням. Первинна функція презенса, претерита, футурума I полягає у тому, щоб позначити час дії абсолютно, тобто по відношенню до моменту дії. Презенс позначає теперішній, минулий і майбутній, футурум I – майбутній. Речення з дієсловом у формі футурума I або II слугують, крім того, для вираження модальності припущення. Іноді *werden* + інфінітив I, II у модальному значенні тлумачаться як конструкції, що лише омонімічні футуруму I, II [9:240]. В нідерландській мові аналітичними формами є футурум I, II, а також майбутній у минулому [10:285]. Майбутній час виражається сполученням дієслова *zullen* у презенсі з інфінітивом I (для футурума I), або інфінітивом II (для футурума II). Для утворення аналогічних форм майбутнього у минулому вживається претерит дієслова *zullen* з відповідними інфінітивами. Форми кондиціоналіса омонімічні формам майбутнього у минулому [10:290]. Утворення аналітичних форм дієслова у фризській мові в цілому відбувається за тими ж правилами, що і в нідерландській [11:345–346]. До вищенаведених прикладів наближається шведське аналітичне сполучення дієслова зовнішнього зобов'язання *skall* з інфінітивом, що передає комплекс модально-футуральних значень, що зумовлені контекстуальними чинниками (так зване “модальне майбутнє”): *Jag skall resa imorgon* “Я збираюся / маю намір / повинен їхати завтра” [12:363]. Узагальнюючи погляди на формування аналітичного футурума, необхідно зазначити, що тенденція до аналітизації вже мала місце в готській мові, де презенс, що відрізнявся широкою семантикою, міг виражати як дії, що співвіднесені з планом теперішнього або майбутнього часів, так і дії, що не зорієнтовані відносно часової осі. Відсутність форм майбутнього часу компенсувалася сполученням *duginnan* “починати”, *haban* “мати”, *skulan* “бути зобов'язаним” з інфінітивом дієслова, що дієвідмінюється [13:112].

Наведений огляд публікацій дозволяє взяти на озброєння ідею про основну задачу порівняльно-історичного дослідження групи споріднених мов, яка належить Віктору Максимовичу Жирмунському. Допоміжною задачею (хоча і важливою) він вважав реконструкцію “архетипів” або “системи архетипів” мови-основи, іншими словами – гіпотетичної моделі “прамови”. Найважливіша задача полягає у розкритті внутрішніх закономірностей (тенденцій) розвитку, що проявляються в історично обумовлених відмінностях і подібностях між цими мовами [14:277].

Виклад основного матеріалу. Термін “аналітичні конструкції” і поняття “аналітичний стрій мови” були висунуті в лінгвістиці по відношенню до нових індоєвропейських мов такого типу, як англійська, данська [15:82]. Аналітичними конструкціями прийнято називати

сполучення слів службового і повнозначного, у котрих службове слово, самотійно або разом із афіксом повнозначного, виражає граматичне значення повнозначного слова і тим самим всієї конструкції в цілому [15:84]. Вже в готській мові були виокремлені три типи словосполучень, що виражали майбутній час:

а) Сполучення форм теперішнього часу дієслова *duginnan* “починати” з інфінітивом дієслова, що дієвідмінюється: *wai izwis, jus hlahjandans ni, unte gaunon jah gretan duginnid* “горе вам, ви, що смієтеся зараз, бо будете журитися і плакати” [L. VI, 25].

б) Сполучення форм теперішнього часу дієслова *haban* “мати” з інфінітивом дієслова, що дієвідмінюється *ip patei tauja jah taujan haba* “так я чиню, так я і буду чинити” [K. XI, 12]; *Sa auk habaida ina galewjan* “Котрий мав його зрадити” [J. VI, 71].

в) Сполучення форм теперішнього часу дієслова *skulan* “бути зобов’язаним” з інфінітивом дієслова, що дієвідмінюється: *hva skuli pata barn wairpan* “ким (чим) буде це немовля” L. I. 66; *Sa ist Helias saei skulda qiman* “Це Ілля, котрий прийде (повинен прийти)” [M. XI, 14].

Лексичне значення першого складника сполучення у значній мірі зберігалось: у першій конструкції проекція у майбутнє була пов’язана з інхоативним значенням, яке вносилося дієсловом *duginnan*; у другій, і особливо у третій конструкції майбутнє було пов’язане із значенням зобов’язання, яке вносилося дієсловами *haban*, *skulan*. Конструкції ці, можливо, були кальками із зразків пізньої латини і грецької (в латині конструкцією з *habere* “мати”, *incipere* “починати”, в грецькій – з *μέλλειν* “бути зобов’язаним”) [16:172–173]. Поява аналітичних форм з першим складником – допоміжними дієсловами, можливо, була викликана тим, що презенс у значенні футурума (колонійутворююча архієдиниця, а також плюріпотентний попередник) вичерпав свої можливості, особливо у випадку перекладу біблійних текстів, а у подальшому, можливо, поза межами сакральних текстів та релігійних промов, передбачень пророчого змісту, віщувань (усе це має певний епістемічний відтінок).

Як і в інших давніх індоєвропейських мовах, що не мали у минулому розвинутої системи активних часів, майбутній час як категорія часова розвивається в германських мовах з відносин або видових (майбутній завершений, майбутній інхоативний), або модальних (майбутній як необхідний, можливий або бажальний) [17:293]. У цьому аспекті показовим приладом варіативності може бути давньонімецька мова у верхньонімецькому та нижньонімецькому (саксонському) варіантах. У давньоверхньонімецькій мові переважає модальний (суб’єктивний)

майбутній – позначення майбутнього часу за допомогою дієслів *sollen*, *wollen* як необхідного або бажального, при цьому перший тип зустрічається досить часто: пор. давн. *berga sculun swînan thu sealt beran einan allawaltendan* “*ти народиши одного, всемогутнього*” – дослівно “*ти повинна народити*”; *then altan Satanasan wilit er gifâhan* “*він візьме у полон давнього сатану*” – дослівно “*хоче взяти у полон*” [17:294].

Сполучення інфінітива з дієсловами *sculan*, *wellen*, *tugan*, *tuozen* (які найчастіше розглядаються як складений дієслівний присудок) крім модального значення, у деяких випадках мають яскраво виражений футуральний характер, що тісно пов’язано із семантикою даних дієслів, що вжиті при діях, котрі повинні постати у майбутньому. Найчастіше з футуральним відтінком зустрічається дієслово *sculan*, котре у більшості германських мов (англійській, данській, шведській) стало допоміжним дієсловом, що слугує для утворення аналітичної форми майбутнього часу, наприклад: *Sagên ih iu, wio ir nan sculut findan* (Otfrid). “*Я вам скажу, як його знайти*” (Отфрід); *Berga sculun suînan* (Otfrid). “*Гори зникнуть*” (Отфрід) [18:101]. *Ih csal iu sagên imbot, gibôt ther himilisga got* (Tatian). “*Я назву вам заповідь, побажав Господь*” (Таціан) [18:109]. Описові звороти з футуральним значенням рідше зустрічаються з іншими дієсловами, наприклад: “*Wil thû thaz rîchi irsezzen*” (Otfrid). “*Зміниши ти це царство*” (Отфрід). *Er scal sînen drûton thrâto gimuntôn, then altan Satanasan wilit er gifahan* (Otfrid). “*Він захистить свого друга, а старого Сатану він візьме у полон*” (Отфрід); *Wâr tugan wir nû biginnan, mit koufubrôt giwinna* “*Де ми тепер почнемо заробляти продажем на харчування*” [18:102].

Описова футуральна форма виникає порівняно пізно. Правда, вже починаючи з ранніх періодів розвитку німецької мови, сполучення модальних дієслів *sculan* (*soln*), *wellen* з інфінітивом могли вказати на те, що подія пов’язана з майбутнім, і цей засіб часто використовувався німецькими перекладачами для репрезентації латинського *futurum*’а. Однак зазначені дієслова завжди зберігали властиве їм лексичне значення, хоча у середньовісній німецькій період у ряді випадків воно і було значно послаблено, особливо у дієслова *wellen*, наприклад: *Dîn jâmertac wil schiere komen* (Walther von der Vogelweide) (Вальтер фон дер Фогельвейде); *Din were wil ich bedân* (Nib.). “*Справи ж буду вершити я*” (Пісня про Нібелунгів) [18:188].

У більшості сучасних германських мов (англійській, голандській (нідерландській), шведській, нижньонімецьких діалектах) з модального майбутнього з дієсловами *sollen*, *wollen* розвинулася граматична форма об’єктивного майбутнього. В німецькій літературній мові ці форми не

граматизовані і зберігають модальний відтінок [17:293]. Доречно зазначити, що модальні конструкції розглядаються як суперечливі випадки в аспекті аналітичності [15:84]. Дискурсивний характер має питання про аналітичний характер конструкцій з модальними дієсловами + інфінітив типу нім. *ich will (willte) schreiben, ich soll (sollte) schreiben, ich kann (könnte) schreiben*. Фахівці з німецької мови схильні заперечувати приналежність цих словосполучень до аналітичних. Вважається, що “подібні словосполучення не є аналітичними конструкціями, тому що значення такого сполучення дорівнює сумі його компонентів і відповідно не ідіоматично ... Сполучення модального дієслова + інфінітив розглядається тому як особливий тип складеного (дієслівного) присудка, обидва компоненти котрого є повними словами” [19:359–360]. Дотримуються також думки, що “у функції присудка широко розповсюджені словосполучення з модальними дієсловами, що виражають ставлення носія дії до дії: його здатність, бажання або необхідність для нього здійснити дію. Таким чином, таке словосполучення аналогічне за своєю функцією одному із способів ... Необхідно підкреслити, що у цьому випадку неможна казати про яку-небудь складну форму дієслова, оскільки модальні дієслова зберігають у цих словосполученнях своє лексичне значення” [20:246]. Але такий погляд виглядає якщо не хибним, то занадто категорично беззастережним, оскільки не враховується специфіка першого складника аналітичної конструкції – модального дієслова.

Модальні дієслова відрізняються від звичайних повнозначних цілою низкою особливостей свого значення, граматичної структури і вживання. За своєю функцією вони еквівалентні способам, хоча і мають конкретніше значення; у процесі історичного розвитку вони витісняють і замінюють способи, диференціюючи їх значення. За своїм значенням у сполученні з повнозначними дієсловами вони не самостійні, а слугують для позначення модального відтінку дії того дієслова, до котрого вони відносяться; взагалі вони надзвичайно рідко вживаються без інфінітива (майже тільки як замітники речення: *Willst du mit mir gehen? – Ja, ich will*). За своєю граматичною формою німецькі модальні дієслова утворюють особливу групу, зі своїм типом дієвідмінювання і історично ця група знаходить відношення до категорії претерито-презентних дієслів, але у процесі історичного розвитку вона підпала під цілу низку формальних перетворень (в німецькій мові умлаут як ознака модальності в інфінітиві і множині теперішнього часу).

До цього морфологічного типу приєдналося схоже за функцією модальне дієслово *wollen* (пор. *wollen – wollte, як sollen – sollte*; так само англ. мин. час *would, could, як should*); з іншого боку, з нього виокремилися,

уніфікувалися за загальним типом слабкої дієвідміни, дієслова, що не мають модального значення (*taugen, gönnen* тощо). Інфінітив і дієприкметник II від цих дієслів хоча і існують, але маловживані, як і утворені від них складні дієслівні форми (неможливо, наприклад: *ich habe gesollt, ich hatte gesollt, ich werde sollen*). Інфінітив повнозначного дієслова примикає до модальних дієслів без інфінітивної частки *zu* (*ich will schreiben, ich muß schreiben*), що свідчить про тісний, ніж зазвичай, зв'язок елементів цієї конструкції як цілого. Відсутність так званої ідиоматичності, смислова роздільність елементів (*ich will – schreiben*) сама по собі не може слугувати показником проти аналітичного характеру словосполучення. Хоча німецькі модальні дієслова і зберігають у більшості сполучень своє пряме (словникове) модальне значення, але для спільної їх тенденції до граматикизації характерні не лише численні випадки, коли їх значення зміщуються або наближаються між собою і з флективним непрямым способом. Таке наближення різних дієслів у переносному вживанні свідчить про розвиток абстрактних модальних значень.

У цьому зв'язку доречно нагадати, що у процесі історичного розвитку німецькі модальні дієслова на початку новонімецького періоду повністю змінили своє первісне значення, яке мало у середньовічній мові конкретніший характер. Наприклад: *darf* позначало “я маю потребу” (*ich bedarf*), *kann* “я знаю”, *tag* “я можу” (маю силу), *skall* (нім. *soll*) (у конкретному розумінні “маю обов'язання”), *muoz* (нім. *muß*) “маю нагоду, можливість” (пор. готськ. – *tōtjan* “зустрічати”, “траплятися на зустріч”, англ. *to meet*). Розвиток аналітичних форм модальності зробився історично можливим лише в результаті розвитку “граматизованих” модальних значень. Відмінність між службовим модальним дієсловом і повнозначним дієсловом з модальним лексичним значенням наочно ілюструють такі пари, як нім. *wollen, wünschen*; англ. *to wish* зберігають усю повноту свого предметного значення і не мають тих властивостей службових дієслів модальності, котрі перелічувалися раніше; зокрема, обидва дієслова в інфінітивних конструкціях вживаються із часткою нім. *zu* (англ. *to*) [15:105–107]. Цілком можливо, що модальний фут урум заперечувався (або розглядався як суперечливий випадок), оскільки беззаперечно до аналітичного варіанту зараховувалися видочасова складна дієслівна форма з допоміжним дієсловом *werden* [15:84]. Ця описова форма залучала другим компонентом дієприкметник теперішнього часу. У футуральному значенні ця структура вживалася вже у давньоверхньонімецький період. У середньоверхньонімецький період її функціонування тривало до XV ст., напр. *Und werdent mir dann alle gebende*

die schulde (Gotfr. v. Strassb.). “*I modi всі віддадуть мені борги*” (Готфрид Страсбургський). Однак вже у середньовісній німецькій мові з’являється конструкція “*werden+інфінітив*” поруч із старою конструкцією. У прозі XIV – XV ст. ця конструкція розповсюджується ширше, а у XV – XVI ст. витісняє стару конструкцію “*warden + дієприкметник I*” [18:188–189]. Сучасна аналітична форма майбутнього складається лише у новий період. Саме у цей період відбувається остаточне витіснення інфінітивом дієприкметника I з основної конструкції з інхотивно-футуральним значенням. Протягом XV – XVII ст. відбувається остаточна граматизація названого явища, втрата ним будь-якого інхотивного відтінку і закріплення суто граматичного футурального значення [18:259–260]. У північній Німеччині вперто конкурує модальний майбутній з *wollen*, що закріпився у діалектах [17:295]. Це може свідчити про спорідненість нижньосаксонського діалекту з фрузькими, нідерландськими та англосаксонськими формами.

Англісти є “ліберальнішими” у розумінні віднесення модальних дієслів до типу допоміжних, але цей “лібералізм” має свої відтінки та ступені [15:107]. Так, В. Н. Ярцева визнає аналітичний характер модальних конструкцій з дієсловами *should, would*. “У зв’язку із значенням старої флексивної форми умовного способу в англійській мові із складно дієслівних форм з *should, would* (минулий час від *sculan, willan*) утворюється нова аналітична форма, що функціонує як умовний [21:127]. З історичної точки зору *should, would* у цій конструкції є оптативом минулого (як і нім. *sollte, wollte*) [15:107]. Деякі англісти розширюють групу дієслів, які входять до аналітичних модальних конструкцій, включаючи до них, крім *should, would* (мін. час), також *may, might*. До аналітичних форм непрямого способу належать сполучення *should, would, may, might* з інфінітивом іншого дієслова за умов повної втрати модальними дієсловами самотійного значення. Проте, що ці дієслова можуть брати участь в утворенні аналітичних форм дієвідмінювання, свідчить, крім відсутності в них у цьому випадку самотійного значення, їх постійне, закріплене тривалим вживанням використання у певних типах речень і безпосередня історична послідовність по відношенню до синтетичних форм при вживанні тих та інших в одних і тих же конструкціях з одним і тим же значенням” [22:118]. Радикальних поглядів у цьому питанні дотримуються більшість зарубіжних англістів, наприклад нідерландець Крайсінга, котрий у главі про допоміжні дієслова з модальним значенням називає *shall, should, will, would, may, might, також can, could, must, ought to, to dare, to need, to let* [23:430–499]. У цьому випадку має місце процес драматизації, коли дієслова, що поставлені останніми у цьому ряді мають значно вужче і конкретніше значення і тим самим

обмеженішу в лексичному плані форму вживання [15:108]. Мали місце спроби на прикладі дієслова *will* надати загальну граматичну характеристику цього і деяких інших схожих з ним допоміжних дієслів англійської мови (auxiliaries), котрі називали “проміжними словами” (empty words) на відміну від повнозначних дієслів (full verbs). Було зазначено, що вони не мають а ні інфінітива, а ні дієприкметників, тому не можуть з’єднуватися з допоміжним дієсловом *to do* і не утворюють складних форм перфекта і плюсквамперфекта. Вони поєднуються з інфінітивом без частки *to* (пор. *I will write*, але *I wish to write*). Ці дієслова стоять у слабкій позиції і тому утворюють “слабкі” (тобто редуковані) форми (*I’ll, I’d ...*). Крім того зміст їх неозначеніший, ніж зміст відповідного повного дієслова, як це видно із широкого вживання у значеннях, котрі в інших мовах виражаються флективними модальними формами основного дієслова [24:237].

Ці ознаки переважно співпадають з тими, котрі були визначені для німецької мови. Але, можливо, що в німецькій мові аналітичні конструкції з модальними дієсловами менше граматизовані, ніж в англійській, через збереження у першій флективних форм кон’юктива, які відсутні в англійській. Тим не менш і в німецькій мові ці конструкції мають аналітичний характер, виступаючи як конкретніші та диференційованіші вирази модальних стосунків дієслів [15:108]. Формування давньоанглійського аналітичного фут урума має на перших етапах багато спільного з давньонімецькими формами. Вже в давньоанглійський період латинські форми майбутнього перекладалися за допомогою описового сполучення дієслів *sceal* “повинен”, *will* “хочу” з простим інфінітивом. Первинне (самостійне) значення цих дієслів (*sceal* – *забов’язання*, *will* – *воля*, *бажання*) у той час відчувається ще доволі чітко, наприклад: *wē ēom þe nū hlehhað, forðæm zē sculon efl wēpan vae vobis qui ridetis nune, quoniam flebitis.* “Горе вам, котрі тепер сміються, бо ви будете потім плакати” (Cura past); або *ælc trēow man sceal ceorfan, þe gōde wæestmas ne birð ond weorpan on fȳr ond forbærnan omnis arbor, quae non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mitfetur.* “Всяке дерево, котре не приносить гарного плоду, буде зрубане і кинуте у полум’я і спалене” (Cura past.); або *Ie wille wyrcean mīn setl on sorðdæle ond wille bīon zelīc ðæmhīe stan – ponam seden meam ad aquilonem et ero similis altissimo.* “Я звезду свій трон у північній частині і буду рівний вищому” (Cura past.). У середньоанглійський період число таких описових конструкцій зростає. Самостійке значення дієслова *shall* посиляються раніше, ніж значення дієслова *will*. Тому *shall* частіше слугує для вираження майбутньої дії, у той час як *will* зберігає додатковий відтінок волі або бажання. Чосер у перекладі Боеція передає латинські форми майбутнього

часу переважно конструкцією з *shall*, напр. *Heer shal ben the reste of your labours* – *Haec erit vobis requies laborum*. “Тут ви відпочинете від праць великих” (III, M. 10). У ранньоновоанглійський період первісне значення *will* помітно стерлося; наприклад, у Шекспіра *will* зустрічається вже у значенні майбутнього часу без додаткових відтінків: *I will sooner have a beard grown in the palm of my hand then he shall get one his cheek*. “Борода виросте швидше на долоні моєї руки, ніж у нього на щоці” (Shakespeare, Henry IV, V. I, 2, 19).

У XVII ст. майже був досягнутий сучасний стан речей. Граматики XVI ст., а також ще Гілл (*Logonomia anglica*, 1916 і 1621) називають дві форми майбутнього часу: конструкцію з *shall*, *will* з інфінітивом і форму простого теперішнього часу, при цьому не підкреслюється різниця між допоміжними дієсловами *shall*, *will*. Лише Джорж Месон (*Grammaire angloise*, 1622) і Дж. Уолліс (1653) визнають відмінності у вживанні. Останній підкреслює вживання *shall* саме для першої особи. Цієї думки дотримується також Сем'юель Джонсон у своїй граматиці, що слугує вступом до його словника [25:277–279]. З описових конструкцій майбутнього часу з *will*, *shall* розвинулися декілька інших значень. Першим є модальне майбутнє з дієсловом *will*, що має додаткове значення волевиявлення. Оскільки те, що робиться охоче, перетворюється у звичайну дію, то конструкція *will* з інфінітивом отримує значення повторюваності або звичайності (рутинності). З першою особою такі приклади були не частими, наприклад: *Than wol I stinge him my torge smerte*. “Тоді я маю звичку боляче жалити його моїм язиком” (Chaucer, Canterbury Tales, Pardoner's Prdogue, 413). У другій особі додатковий відтінок волі виявляється ще досить чітко. Така ж конструкція вживаються по відношенню до третьої особи, наприклад вже у Шекспіра: *Many will soon when they do look on blood*. “Багато хто непритомнює, коли бачить кров” (Shakespeare, As you Like It, IV, 3, 159).

Другим значенням, котре усвідомлюється як майбутнє, підкреслюється особливість події. Цим виражається готовність здійснити дію не тільки у даний час, але і у майбутньому. Таким чином, незалежність від того, в якому часі вживається дієслово, конструкції з *shall*, *will* слугують також для позначення істинності висловлювання як незалежного від часу (при цьому *will* виражає більшу впевненість щодо достеменності, ніж *shall*), наприклад: *A covetous man will call himself poor, that you may sooth his vanity hy contradicting him*. “Скупа людина буде (полюбляє) називати себе бідним для того, що ви, всупереч йому, лестили його марнославству” (Spectator, № 2224); *A shilling shall be honoured up with with care, whilst that which is*

above the price of an estate is flung away. “Турбуються про шилінг, а те, що коштує більше цілого статку, кидають на вітер” (Spectator, № 316).

Вже у середньоанглійській період футуральну функцію виконують структури (*to be about “збиратися”* з *to* (або *for to*) та інфінітивом, наприклад: *Satan is zeorne abuten uor to ridlen þe ut of mine corne. “Сатана збирається відсіяти тебе з мого зерна”* (Aneren Riwle); *Thou woldest falsly þen about to love my lady. “Ти збирався ошукати мою пані своїм брехливим коханням”* (Chaucer. Canterbury Tales, Knight’s Tale, 284). Розповсюджена у сучасній мові конструкція (*I am going “я збираюся”*) з *to* та інфінітивом, ймовірно розвинулася у пізніший час; вперше вона засвідчена, за даними Оксфордського словника, у 1482 р. (Monk of Evesham): *Thys onhappy soule ... was goyng to be brought in to helle. “Цю нещасну душу ... збираються відправити до пекла”* [25:284–286].

Фризька мова теж не мала спеціальної синтетичної футуральної форми. Паралельно з презенсом вживалася аналітична конструкція з дієслова *skela(sela) “бути зобов’язаним”* з інфінітивом [26:66]. У новофризський період ця конструкція (з *selle*) набула ширшого вжитку для позначення одноразової дії або багаторазової дії у майбутньому: *Myn broer sil trouwe. “Мій брат буде одружуватися”*. *Ik sil jo yntiids warskôdje. “Я попереджу вас вчасно”*. Ця форма має також модальне значення (припущення, пропозицію, можливість): *Sille wy hjir efkes sitte? “Посидимо тут хвилинку”*. *Mei koarten sille wy ferhûzje ... “Незабаром ми повинні переїхати (до нової оселі)”* [26:153]. На відміну від німецької та англійської фризька мова не має футуральних аналітичних форм, які складаються з інхоативного дієслова з наступним інфінітивом.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене співставлення мовного матеріалу в діахронічному аспекті свідчить про те, що за наявності спільних тенденцій у процесі формування аналітичних футуральних часових форм у західногерманських мовах, виявлені відмінності можуть отримати певні пояснення. Німецька мова раніше за всіх сформувала аналітичну футуральну конструкцію з інхоативним дієсловом *werden*, яке досягло своєї максимальної можливості граматизації (десемантизації). Це вплинуло як уповільнюючий, гальмівний чинник на процес драматизації *sculan, wellen* і не дозволило цим словам сформувати з інфінітивом повноцінну футуральну конструкцію. Первинне значення цих дієслів залишалося у більшій або меншій мірі невідривним від них навіть тоді, коли загальний контекст їхнього вживання мав футуральне забарвлення. Англійська мова сформувала подібну футуральну конструкцію з *sceal, will*, яка досягла вищого ступеня граматизації, оскільки інфінітив у

сполученні з інхоативним дієсловом почав вживатися як еквівалент майбутнього часу набагато пізніше. Через це в англійській мові не сформувалися умови, які б гальмували розвиток майбутнього. Показовою моделлю у цьому випадку виступає нижньонімецький діалект, в якому футуральна форма утворюється за рахунок *wollen*, гальмівного чинника конструкції з інхоативним дієсловом там не спостерігалось.

Фризська мова експлуатує *sille*, утворюючи єдину аналітичну футуральну форму, тоді як шведська мова має як доволі граматизовану структуру з *shall*, так і інхоативне сполучення *komma att* з інфінітивом, що знов таки може опосередковано свідчити про контактну взаємодію західногерманських і скандинавських діалектів. Весь процес становлення аналітичних футуральних часових форм у (західно) германських мовах можна умовно описати як ротаційну структуру, в колі якої модальні дієслова, що виявляють періодично епістемічне або деонтичне семантичне забарвлення, мають вузьку ділянку суто футурального значення. Ширина цієї ділянки у різних мовах різна. Ця ділянка є сферою максимальної граматизації (десемантизації). Модель має ознаки пульсуючої дивергенції, оскільки має місце формування футуральних аналітичних форм із залученням інхоативних дієслів. Їх поява звужує сферу функціонування модальних складників, а відсутність навпаки розширює. Сама система (модель) в цілому має кінетичний характер прямолінійного гра дуального руху вперед, починаючи від ініціального стану, коли футурум у германських мовах репрезентувався презентом, до етапів, коли мало місце конкуруюче співіснування багатьох форм. Але для остаточного з'ясування усіх деталей розвитку футуральних аналітичних форм доречно розглянути усе розмаїття модальних, напівмодальних форм та численних перифрастичних конструкцій, що і буде завданням подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Brinkmann H.* Sprachwandel und Sprachbewegung in althohdeutscher zeit / H. Brinkmann.– Jena : Friedrich – Schiller Universität, 1931. – 286 S.
2. *Behaghel O.* Deutsche Syntax / O. Behaghel. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1923. – Bd. II : B. Adverbium, C. Verbum. – 320 S.
3. *Wilmanns W. W.* Deutsche Grammatik / W. W. Wilmanns. – Straßburg : W. Gruyter und Co, 1911. – Bd. : Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. – 428 S.
4. *Гухман М. М.* Процесс граматизации некоторых лексических группировок в индоевропейских языках / М. М. Гухман // Вопросы грамматики. – 1960. – С. 280–290.
5. *Гухман М. М.* Развитие залоговых противопоставлений в германских языках (опыт историко-типологического исследования родственных языков) / М. М. Гухман. – М. : Наука, 1964. – 294 с.
6. *Сравнительная грамматика германских языков* : [в 5-ти т.] / [под ред. : М. М. Глухман, В. М. Жирмунского, Э. А. Макаева, В. Н. Ярцевой]. – М. : Изд-во АН СССР,

1966. – Т. 4 : Морфология (продолжение). – 496 с. 7. *Топорова Т. В.* Германские языки / Т. В. Топорова // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 13–43. 8. *Бархударов Л. С.* Английский язык / [Л. С. Бархударов, Е. В. Белявская, Б. А. Загарулько, А. Д. Швейцер] // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 43–87. 9. *Абрамов Б. А.* Немецкий язык / Б. А. Абрамов, Н. Н. Семенюк // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 216–274. 10. *Миронов С. А.* Нидерландский язык / [С. А. Миронов, А. Л. Зеленецкий, Н. В. Иванова] // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. 11. *Иванова Н. В.* Фризский язык // Н. В. Иванова, А. Л. Зеленецкий // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 335–349. 12. *Маслова-Ламанская С. С.* Шведский язык / С. С. Маслова-Ламанская, Е. М. Чекалина // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 349–380. 13. *Сизова И. А.* Готский язык / И. А. Сизова // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. тома : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 216–274. 14. *Жирмунский В. М.* Общие тенденции фонетического развития / В. М. Жирмунский // Общее и германское языкознание. Избранные труды / [отв. ред. А. В. Десницкая, М. М. Гухман, С. Д. Канцельсон]. – Л. : Наука, 1976. – С. 277–298. 15. *Жирмунский В. М.* Об аналитических конструкциях / В. М. Жирмунский // Общее и германское языкознание. Избранные труды / [отв. ред. А. В. Десницкая, М. М. Гухман, С. Д. Канцельсон]. – Л. : Наука, 1976. – С. 82–125. 16. *Гухман М. М.* Готский язык / М. М. Гухман. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. – 288 с. 17. *Жирмунский В. М.* История немецкого языка / В. М. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с. 18. *Феличева Н. И.* История немецкого языка : курс лекций / Н. И. Феличева. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1959. – 280 с. 19. *Гухман М. М.* Глагольны аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова (на материале немецкого языка) / М. М. Гухман // Вопросы грамматического строя / гл. ред. В. М. Жирмунский. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 339–362. 20. *Зиндер Л. Р.* Современный немецкий язык / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1957. – 386. 21. *Ярцева В. Н.* Историческая морфология английского языка / В. Н. Ярцева. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1960. – 438 с. 22. *Жигадо В. Н.* Современный английский язык / В. Н. Жигадо, И. П. Иванова, Л. Л. Иофин. – М. : : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1956. – 478 с. 23. *Kruisinga A.* A Handbook of Present-Day English. Part II / A. Kruisinga. – Groningen ^ De Sikkel / Versluys, 1932. – 526 S. 24. *Jespersen O.* A modern English Grammar on Historical Principles. Part IV / O. Jespersen. – London ^ Macmillan and Co., 1932. – 326 p. 25. *Бруннер К.* История английского языка / К. Бруннер. – Т. II. – М. : : Изд-во иностранной литературы, 1956. – 392 с. 26. *Жлуктенко Ю. А.* Фризский язык / Ю. А. Жлуктенко, А. В. Духжилов. – К. : Наукова думка, 1984. – 200 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТРІАЛУ

1. *Streitberg W.* Die Gotische Bibel / Wilhelm Streitberg. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1965. – 498 S. 2. *Chaucer J.* Canterbury Tales / J. Chaucer // The works of Geoffrey Chaucer. – Boston : Houghton Mifflin, 1957. – P. 17–265. 3. *Lehnert M.* Poetry and Prose of the Anglo-Saxons / M. Lehnert. – Berlin : Walter de Grayter, 1955. – 840 S.